

УДК 821.112.2(043.3/.5)

ПАМ'ЯТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА У ЗБІРЦІ РЕПОРТАЖІВ ГАННИ КРАЛЛЬ «ДОКАЗИ ПРО ІСНУВАННЯ» («DOVODY NA ISTNIENIE»)

Манько Р.М., Безкоровайна Н.Я.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто тему соціальної та колективної пам'яті в соціологічному та антропологічному аспектах. Проаналізовано праці видатних дослідників 20-го століття щодо пам'яті, як засобу соціалізації окремих суспільств та націй. На основі збірки репортажів Ганни Кралль «Докази про існування» («Dovody na istnienie») досліджено соціальну пам'ять єврейської громади після Голокосту та Другої світової війни.

Ключові слова: пам'ять, репортаж, щоденник, час, минуле.

Постановка проблеми. Кожна людина зберігає пам'ять про своє минуле: про батьків, про роки дитинства і юність, про ту чи іншу діяльність, про свої успіхи та невдачі. Саме пам'ять дозволяє нам відчувати себе особливими, ні на кого іншого не схожими особистостями. Не лише окрема людина зберігає пам'ять про своє минуле, це властиво і будь-якому людському колективу, будь-якій соціальній групі, і закінчуючи народами і націями. Пам'ять про своє минуле необхідна будь-якому соціуму, для того щоб відчути свою єдність, свою ідентичність, свою цілісність.

Найважливішим видом соціальної пам'яті є, звичайно, пам'ять того чи іншого народу про своє походження і своє минуле.

Ганна Кралль польська письменниця, репортерка єврейського походження. Під час Другої світової війни, будучи дитиною, втратила всіх своїх рідних, і сама дивом unikнула смерті. Тому тема Голокосту і долі єврейського народу стала провідною у творчості авторки протягом усього життя.

Як каже сама письменниця: «Своє дитинство я не проміняла би на жодне інакше. Воно підготувало мене до всієї іншої частини мого життя – завдяки моєму дитинству я розумію, про що цей світ. Завдяки моєму дитинству я знаю, що таке страх, я знаю, що таке мужність. Мене не так легко шокувати. Усі діти вийшли з війни мудріші та зріліші. Для того, щоб вижити, всі повинні були бути мудрі: і польські, і єврейські діти...» [3].

Ганна Кралль пише про людей з якими розмовляє про важливі речі, про драми їхнього життя, про пам'ять і забуття – про людей, які прагнуть розмовляти з нею, хочуть розповісти їй про свою долю і переживання, щоб вона їх увіковічнила у своїх текстах.

Кралль вважають найвидатнішою авторкою жанру репортажу в польській літературі другої половини 20 – початку 21 століття.

Як говорить сама Ганна Кралль, люди довіряють їй своє життя в надії, що їх зрозуміють. Також зізнається, що інколи людські долі бувають для неї занадто важкими. Також вона впроваджує в репортажі моменти з свого власного життя, написані від третьої особи: «Piszę o ludziach, z którymi rozmawia o ważnych rzeczach, o dramatach ichniego życia, o pamięci i niepamięci – o ludziach, którzy chcą rozmawiać z nią, chcą jej opowiedzieć o swoich losach i przeżyciach, aby je uwieczniła w swoich tekstach» [7, с. 54].

Не так давно, у 2007р., вийшло п'ятикнижжя Ганни Кралль під назвою «Żal» («Печаль»), до якого входять «Hipnoza», «Taniec na cudnym weselu», «Dowody na istnienie», «Tam już nie ma żadnej rzeki», «To ty jesteś Daniel», тексти яких внесено до шкільної програми Польщі. По клептиках, зі спогадів свідків, сусідів, знайомих, родичів у своїх творах Ганна Кралль відтворила події, що відбулися у часи Другої світової війни.

У інтерв'ю з Олесею Яремчук Ганна Кралль розповідає звідки бере історії для своїх творів:

«До мене почали приходити листи від людей, які колись жили в Польщі, але їм вдалося виїхати та вижити, – згадує. – Подалися хто куди: до Аргентини, Бразилії, Ізраїлю, Америки. Вони розповідали мені про свої історії та місця, де колись мешкали. Пам'ять про ті місця вони забрали з собою, у широкий світ. А місця залишилися в Польщі. Це поєдналося в моїх репортажах. Пам'ять та місця. Я їздила, записувала. І була вдячна долі, світові, життю, що можу чути цих людей, розповідати про них» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиріч у сфері соціальних досліджень з'являється багато праць, присвячених пророблянню травм трагічного колективного минулого конкретних спільнот. Такі наукові дослідження об'єднують під назвою студії пам'яті (memory studies).

Наприкінці XIX ст. Анрі Бергсон відкидає об'єктивістську точку зору й застосовує філософський аналіз досвіду часу, відокремлюючи пам'ять як його основну рису. Замість звичного сприйняття пам'яті як пасивного нерухомого сховища інформації про минуле він характеризує пригадування як активну процедуру, а розглядає пам'ять як об'єктивного відтворення минулого протиставляє бачення пам'яті як нестабільної та змінної [2, с. 257–260].

Моріс Хальбвак – французький філософ та соціолог, представник соціологічної школи Дюркгайма, учень Анрі Бергсона, який став відомим завдяки винаходу концепту колективної пам'яті. У своїх працях, присвячених проблемам пам'яті, Хальбвак показав, що пам'ять є не лише психофізіологічною, а й соціальною функцією. За Хальбваксом, соціальне середовище впорядковує спогади в просторі і в часі, служить джерелом як самих спогадів, так і понять і елементів, в яких вони фіксуються [6, с. 84].

Хальбвак вважає, що люди не в змозі відтворити у пам'яті та згадувати поза межами групового контексту [6, с. 120]. Одна з тез, висунутих цим дослідником, будь-який спогад як більш-менш зв'язний образ, є вбудованим у широку панораму минулого, що зберігається в пам'яті тієї чи іншої соціальної групи [6, с. 123]. Кожна соціальна група, на його думку, сама створює пам'ять про своє минуле, що, у свою чергу, формує ідентичність цієї групи відносно інших груп. При цьому кожна соціальна група підлаштовує цей образ минулого під вимоги сьогодення, тим самим висловлюючи сьогоденнє уявлення про те, яким було це минуле.

Третє положення стосується розуміння пам'яті як реконструкції минулого, адже спогад можемо вважати процесом уявної реконструкції. Іншими словами, для того щоб повністю заглибитись в минуле і відчутти те, що вже прожилося, потрібно зазнати впливу тих самих чинників, які свого часу спричинили ті чи інші події та явища. Пам'ять, відповідно до нової сучасної дійсності, узгоджує картину минулого із теперішнім та власним досвідом [6, с. 135].

Пол Коннертон – видатний американський соціолог, професор соціальної антропології Кембриджського університету. Його значущим внеском в розвиток антропологічних досліджень стала книга «Як суспільства пам'ятають» (1989), яка відновила та продовжила обговорення феномену колективної пам'яті (розпочато Морісом Хальбваксом).

Ця праця дає читачеві можливість ознайомитися з класичною точкою зору в популярному за останні двадцять років напрямі – антропології пам'яті. Вона є відкриттям і для антропологів, і для тих, хто займається соціальними теоріями. Значення цієї праці дуже перевершує її невеликий обсяг. Спираючись на надійне підґрунтя, яке заклав у дослідженні соціальної («колективної») пам'яті М. Хальбвак, Коннертон вносить свої знання, бо не знаходить відповідей на головні питання: чим саме є соціальна пам'ять і який спосіб її передавання? Заново класифікуючи види пам'яті, Коннертон виділяє серед них «пам'ять-звичку», яка є відповідальною за людську можливість відтворювати те чи інше дійство [4, с. 54]. Саме цей вид пам'яті є визначальним та основним для формування соціальної поведінки людини. Революційною думкою Коннертона є те, що на його погляд, у меморіальних церемоніях («церемоніях вшанування пам'яті») яскраво проявляється «тілесний компонент».

П'єр Нора є автором концепції «місць пам'яті». Головною функцією пам'ятних місць є збереження в них колективної та групової пам'яті, а створення таких місць є головним чинником формування і усвідомлення групової ідентичності. П. Нора зазначає, що його концепція описує саме французьку ситуацію [5].

Подальший розвиток «місць пам'яті» відбувається у праці Аляйди Ассман «Простори спогадів. Форми та трансформації культурної пам'яті». Автор дає своє визначення «пам'ятному місцю»: «Пам'ятне місце – це те, що залишається від того, чого більше не існує. Аби продовжуватися й зберігати своє значення, історія має оповідатися, тож оповідь заміняє втрачене середовище.

Адже з руйнацією місця його історія не припиняється; воно зберігає в собі матеріальні рештки, які стають елементами розповідей, а разом з тим вихідними точками нових культурних спогадів» [1, с. 317–318].

Місця поколінь пов'язані з відчуттями, емоціями та пам'яттю окремої особи. На переконання автора вони несуть у собі силу спогадів і мають стійкий і довгий зв'язок із сімейною історією. Як окремий тип «місць пам'яті» А. Ассман виділяє могили та цвинтарі. Це особливі місця, в яких закладено пам'ять про померлих. Особлива увага у книзі приділяється травматичним місцям – це місця масових вбивств, розстрілів і катувань. Як приклад автор наводить нацистський концтабір Аушвіц. Перетворюючи такі місця у «місця пам'яті» люди хочуть запобігти повторенню подібних злочинів. Слушною є думка автора, що для різних соціальних груп травматичне місце має абсолютно різне смислове та емоційне навантаження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тема пам'яті досліджується досить давно у різних галузях науки і культури. Пам'ять як категорію розглядають та намагаються пізнати її механізми філософія, біологія, психологія, соціологія. А якщо зважити на події, що відбувалися на початку 20-го століття, Другу світову війну, Голокост єврейського народу, то особливо важливою стає соціальна (колективна) пам'ять як антропологічна проблема. У конкретному суспільстві соціальна пам'ять відображає історичну та культурну своєрідність народу, що створює орієнтири соціальної і національної ідентифікації членів спільноти, мотивує їх для фіксування досвіду колективної пам'яті, в зв'язку з чим стає предметом літературознавства.

Ганна Кралль, єврейка, яка бачила Голокост у всіх його проявах, втратила всіх рідних, а сама дивом залишилася в живих, зображує у своїй творчості, і зокрема у «Доказах про існування», якою важливою є пам'ять і спогади для людини. Незвичними й відмінними від інших творів на дану тематику, твори Кралль є тим, що вона, як журналістка, пише у формі репортажу.

Мета нашого дослідження – дослідити теоретичне підґрунтя питання соціальної пам'яті, прослідкувати тему пам'яті в інших авторів того ж часу, проаналізувати назву збірки, розкрити атрибути пам'яті в збірці «Докази про існування».

Виклад основного матеріалу дослідження. «Розкажіть мені історію. Правдиву. Важливу. Чужу або власну...» – так Ганна Кралль розпитує своїх героїв про минуле, про те, що вони пережили, і що почули від інших [3].

В кожному з оповідань авторки йдеться про правду, про те, що реально відбувалося, а не про вдалу й гарну авторську вигадку; йдеться про буденні й пересічні речі, але разом з тим про важливі речі, що стосуються кожного. Про життя, смерть, надію, пам'ять, про минуле...

У своїх текстах Ганна Кралль показує долі усіх, кого зачепила Друга світова війна, тобто дає цим людям змогу говорити про свою долю, свою історію, важливу, особливу й значущу для кожного. Тому в її розповідях зберігається найцінніше – невмируща справжня пам'ять, яка не дає загинути правдивим спогадам про минуле.

Звичайно, Ганна Кралль мала за мету презентувати живу – а в цьому випадку болочу живу – матерію факту. І щоб цього досягти, авторка «Доказів про існування» шукає провідників, шукає тих, хто провів би її до закулісся того, що вона описує. В такий спосіб, описуючи «чуму», яка поглинула цілий народ і його культуру, а разом з тим погрузла і вся Європа, Кралль допомагає своїм читачам зрозуміти що ж сталося, допомагає викликати співчуття до тих часів.

Метою творчості Кралль є збереження пам'яті, не ушкодження бажанням надати плину подій логіки та красивого епічного забарвлення. Репортерка за допомогою форми короткого оповідання та інтерв'ю робить близьким і зрозумілим для прийдешніх поколінь минуле. Художня майстерність Ганни Кралль дає читачеві можливість відчувати подихи минулого, через історії життя окремих людей, а бажання висвітлити правду не дає написаному стати простою фікцією.

З інтерв'ю з О. Яремчук для сайту ЛітАкцент Кралль каже: «Люди розповідають свої історії тому, що хочуть розповідати. Хочуть, щоби про них пам'ятали. А репортаж є способом запам'ятовувати, є записуванням справжніх розповідей. Репортаж є пам'яттю. А пам'ять є однією із головних людських потреб. Тому в усіх текстах Ганни Кралль звучить ця музична інтонаційність, пов'язана зі спогадами» [3].

Постаті, з якими зустрічаємося в її книжках виступають в трьох ролях одразу – як свідки винищення, як провідники до світу, котрий загинув і як літературні персонажі. Така триєдність ролей зміцнює і увиразнює їхню значимість.

Ганна Кралль прекрасно розуміє, що свідків, котрі можуть розказати їй потрібні історії залишилось дуже мало. Мало їх було і одразу після війни, але з кожним роком стає все менше. Тому шукає вона їх не лише в Польщі і Німеччині, але й всюди де має можливість – в Бразилії і Канаді, в Швеції й США. І неймовірно поспішає щоб не втратити такі потрібні спогади й історії. А щоб це зробити намагається згуртувати якомога більше даних, інформації, різноманітних документів та архівів. Розмовляє, задає десятки, сотні питань. Тому що все є надзвичайно важливим, і те як хтось був одягнений, що лежало на столі, що висіло на стіні, який був вид з вікна, кожен дріб'язок відіграє свою значиму роль. А зрештою це дуже жіночий погляд, чоловік не звернув би жодної уваги на такі деталі. І це робить світ реальнішим, приближує, робить його читабельним і правдивим.

Також важливу роль в творах Кралль відіграє генеалогія її персонажів. Коли з'являється нова постать в творі, то переважно в генеалогічному оточенні, наприклад: «Останнім Жидом в Плоцьку є Бенжамін Штуцький, син Г'ітлі, брат Регіни, Бернарда і Хайма, чоловік Басі, батько сина і двох дочок». Таке використання генеалогії зміцнює суспільну позицію людини, доводить іншим, що він є кимось, що є творцем найвищої цінності – цінності життя.

Репортерка пояснює ще й таке «Не пишу про німців, так як і не пишу про євреїв. Пишу про матір з маленького містечка поблизу Зеленої Гори» [3]. Чим підтверджує думку про те, що Голокост, як і війна стосується всіх однаково.

Однаково підкошує і отруює життя людей, і не важливо євреї це чи німці, поляки чи українці. Важливою є цінність життя кожної людини, не залежно від приналежності до певного народу, раси чи кольору шкіри.

Ганна Кралль звертається до цікавого композиційного прийому. У кожному окремому оповіданні збірки авторка вводить певні образи, символи, які переважно і стають носієм пам'яті. І тоді впродовж всього сюжету оповідання ми бачимо переплетіння історії з цим певним предметом чи місцем, що виступає центром твору.

До прикладу одне з оповідань «Fotel» («Крісло»), в якому ключовим виявляється звичайне старе м'яке крісло, в якому сидить стара хвора бабця Міна: «Babcie Minę bolały nogi. Dziadek pojechał do Lwowa i przywiozł fotel. Babcia Mina usiadła w fotelu, oparła na podnóżku nogi i westchnęła głęboko:

– Nie wstanę już do końca życia» [?, с. ?].

І так і відбувається, це крісло справді супроводжує її впродовж всього життя. Але коли, переховуючись в бункері від німецьких солдатів, вбили її чоловіка, вона знаходить в собі сили щоб встати, покинути своє звичне місце, заплющити йому очі, і помститися винним в його смерті.

«I stała się dziwna rzecz. Babcia odzyskała władzę w nogach. Wstała z fotela. Zamknęła dziadkowi oczy» [8, с. 234].

Стається різка зміна, і людина, котра все життя просиділа, не маючи сил піднятися, переборює себе, і піднімається щоб помститися за те, що дороге і рідне. Це можна вважати певною метафорою того, як війна змушувала всіх без перебору братися до боротьби за свою землю, за свій край і своє життя.

У оповіданні «Lis» можна знайти навіть два таких центральних образи. Перший – це пансіонат пані Шихової, де щоліта проводила свій час головна героїня даного оповідання. Другий – відомі в місті хутра з найкращих лісів пана Афельбаума.

Про пансіонат Шихової сказано так: «A mywiłem jej przenieśmy się na Tahiti. I wie pani, co odpowiedziała? «Czy i Szychowa przeniesie swuj pensjonat?» I nie pojechaliśmy. I ona mi umarła...» [8, с. 321].

Зустрічаємо тут образ жінки, котра була настільки прив'язана до певного місця, що не могла уявити жодних інших місць для відпочинку. Для неї природа, люди, запахи стали невід'ємними елементами життя, тому жодні переконання чоловіка не справляли на неї ніякого враження.

І схожою є ситуація з хутрами лиса. Вона розповідала чоловікові про прекрасні дороги хутра, які вона має від пана Афельбаума. Але це було неможливим, оскільки пан Афельбаум давно помер, і не залишилось жодних хутр. І чоловік намагається пояснити це своїй дружині, але вона переконана, що все це неправда. А коли приходить усвідомлення, а за ним розчарування, ми бачимо думки самої героїні: «Zrozumiałam, że wszystko, o czym opowiadali – te romanse – te zdrady – te zasy – ten lis – zdarzyło się podczas drugiej wojny światowej. Przez pewien czas byłam pod wrażeniem tej wiadomości» [8, с. 227].

Тобто люди не готові були до війни і всіх тих подій, і їм здавалося, що все йде як і має йти, і нічого не відбувається. Люди жили так, немов

немає війни, бо не усвідомлювали або ж не хотіли усвідомлювати всього, що навколо. А коли приходило розуміння, то за ним обов'язково наставало глибоке розчарування.

Як можна простежити, переважно цей ключовий образ виносить автором у саму назву оповідання, що є досить цікавим літературним прийомом.

Висновки з даного дослідження. Ганна Кралль є геніальним і оригінальним у своєму роді автором. Вона просто, доступно, «ведучи бесіду» зачіпає «найболючіші рани» єврейського народу. Через буденність показує якою важливою є пам'ять минувшини, якими цінними є навіть найменші спогади, найдрібніші деталі. Адже без знання історії свого народу, без пам'яті про ті страшні муки і жертви, що пережили предки, ми ніколи не зможемо усвідомити істини.

Ганна Кралль, має свою тему, яка не відпускає, бо це є частиною її життя. Шукати тему їй не потрібно. Для Кралль така тема це Голокост, доля польських довоєнних євреїв і їхніх нащадків, які часто й не знали, що вони євреї. Ця тема, від якої неможливо втекти, додає репортажам Кралль неймовірного драматизму, навіть коли вона пише дуже відсторонено.

Репортерка має за мету збереження пам'яті, не uszkodженої красивим епічним забарвленням. Репортерка за допомогою форми короткого оповідання та репортажу робить близьким і зрозумілим для нових поколінь їхнє минуле.

Художня майстерність Ганни Кралль дає читачеві можливість відчувати подихи минулого, через історії життя окремих людей, а бажання висвітлити правду не дає написаному залишатися простою фікцією.

Люди розповідають свої історії тому, що хочуть, щоби про них пам'ятали. А репортаж є способом запам'ятовувати, є записуванням справжніх розповідей. Репортаж є пам'яттю. А пам'ять є однією із головних людських потреб.

Репортажі Ганни Кралль – це лаконічна, сконденсована проза, де кожна фраза може кардинально змінити інтерпретацію, немає права упустити жодного слова. Мінімалістична мова, проста, чиста, підтверджує, що писати про найважливіше метафізично неможливо.

Авторка не інтерпретує, не намагається зрозуміти чи пояснити незвичайні події в житті своїх персонажів, вона просто дає їм статися.

Збірка Ганни Кралль «Докази про існування», на мою думку, є тою книгою, яку має прочитати не лише кожен поляк, не лише кожен єврей, але й кожен, хто вважає себе людиною. Адже проблеми, які зачіпає репортерка просякнуті людяністю і глибоким гуманізмом, та знаходять відголосок в серцях кожного, незалежно від національності. Прочитати і зрозуміти для себе хто він, і яке його призначення в цьому, часто надто жорсткому, але тим не менш прекрасному світі.

Список літератури:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: «Ніка-Центр», 2012. – 440 с. – (Серія «Зміна парадигми»; вип. 15).
2. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память / Анри Бергсон. – Минск: Харвест, 1999. – 1408 с.
3. Ганна Кралль: «Про світ можна розповісти через деталі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://litakcent.com/2016/11/17/hanna-kral-pro-svit-mozhna-rozpovisty-cherez-detali/>.
4. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон. Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 184 с. – (Серія «Зміна парадигми»; вип. 7).
5. Нора П. Всемирное торжество памяти // Неприкосновенный запас [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>.
6. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Морис Хальбвакс. Пер. с фр. и вступ. статья С.Н. Зенкина. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.
7. Kot W. Hanna Krall / Wiesław Kot. – Poznań: Dom Wydawniczy «Rebis», 2000. – 119 s.
8. Krall H. Żal / Hanna Krall. – Warszawa: Świat Książki, 2007. – 464 s.

Манько Р.М., Безкорвайная Н.Я.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ПАМ'ЯТЬ КАК СОЦИАЛЬНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА В СБОРНИКЕ РЕПОРТАЖЕЙ ГАННЫ КРАЛЛЬ «ДОКАЗАТЕЛЬСТВА О СУЩЕСТВОВАНИИ» («DOVODY NA ISTNIENIE»)

Аннотация

В статье рассмотрена тема социальной и коллективной памяти в социологическом и антропологическом аспектах. Проанализированы труды выдающихся исследователей 20-го века по памяти, как средства социализации отдельных обществ и наций. На основе сборника репортажей Ганны Кралль «Доказательства о существовании» («Dovody na istnienie») исследованы социальную память еврейской общины после Холокоста и Второй мировой войны.

Ключевые слова: память, репортаж, дневник, время, прошлое.

Manko R.M., Bezkorovaina N.J.

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

**MEMORY AS SOCIAL AND ANTHROPOLOGICAL PROBLEM
IN COLLECTION OF REPORTAGES BY HANNA KRAL'
«PROOFS ABOUT EXISTENCE» («DOVODY NA ISTNIENIE»)**

Summary

In the article the theme of social and collective memory is considered in sociological and anthropological aspects. Works of prominent researchers of the 20th century are analysed in relation to memory as to the mean of socialization of separate societies and nations. Social memory of Jewish society after The Holocaust and the Second World War is investigated on the basis of collection of reportages by Hanna Kral' «Proofs about existence» («Dovody of na istnienie»).

Keywords: memory, reportage, diary, time, the past.